

ماہنامہ ”نقیب ختم نبوت“ ملتان

دین و دانش

پروفیسر قاضی محمد طاہر علی الہاشمی

قسط نمبر 1

انتخاب سیدنا عثمان ذوالنورین رضی اللہ عنہ

یہودی و نصرانی اور ایرانی و مجوسی سازش کے نتیجے میں جب حضرت عمرؓ شدید زخمی ہو گئے اور ان کی زندگی سے مایوسی ہو گئی تو بعض صحابہؓ نے آپ سے عرض کیا کہ:

الا تستخلف قال ان استخلفت فقد استخلف من هو خیر منی ابو بکر وان اترک فقد ترک من هو خیر منی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاثنوا علیہ فقال راغب وراغب وددت انی نجوت منها کفافا لالی ولا علی لا اتحملہا حیا ولا میتا۔

(صحیح بخاری کتاب الاحکام باب الاستخلاف رقم الحدیث ۷۲۱۸)

آپ کسی کو خلیفہ نامزد کیوں نہیں فرمادیتے؟ حضرت عمرؓ نے جواب دیا: اگر میں اپنے بعد کسی کو خلیفہ نامزد کروں تو اس میں کوئی حرج نہیں کیونکہ ابوبکرؓ جو مجھ سے بہتر تھے انہوں نے نامزد کیا تھا اور اگر کسی کو نامزد نہ کروں تو اس میں بھی کوئی مضائقہ نہیں کیونکہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے ایسا کیا تھا جو مجھ سے (اور ابوبکرؓ سے بھی) بہتر تھے۔ پھر لوگوں نے آپ کی تعریف شروع کی تو آپ نے فرمایا: کوئی تو میری تعریف دل سے کرتا ہے اور کوئی مجھ سے ڈر کر اور میں تو یہی غنیمت سمجھتا ہوں کہ خلافت کے معاملہ میں برابری پر چھوٹ جاؤں نہ مجھے ثواب ملے اور نہ عذاب ہو۔ میں اس بوجھ کو جسے زندگی بھر اٹھایا ہے مرتے وقت بھی نہیں اٹھانا چاہتا۔

خلیفہ کی نامزدگی سے متعلق جب دوسری مرتبہ بات دہرائی گئی کہ کسی کو خلیفہ نامزد کر جائیے تو فرمایا کہ:

لمن استخلف؟ لو کان ابو عبیدہ بن الجراح حیا استخلفته فان سئلنی ربی قلت سمت نبیک یقول وانه امین هذه الامة۔ ولو کان سالم مولیٰ ابی حذیفہ حیا استخلفته فان سئلنی ربی قلت سمعت نبیک: ان سالما شدید الحب للہ۔

کس کو جانشین بناؤں؟ اگر ابو عبیدہ بن الجراحؓ زندہ ہوتے تو ان کو جانشین مقرر کر جاتا۔ میرا رب اس بارے میں اگر مجھ سے باز پرس کرتا تو عرض کرتا کہ میں نے تیرے نبی کی زبان سے سنا تھا کہ وہ اس امت کے امین ہیں۔

یا اگر ابو حذیفہؓ کے مولیٰ سالمؓ زندہ ہوتے تو انہیں خلیفہ نامزد کر جاتا۔ اگر میرا رب اس بارے میں پوچھتا تو عرض

ماہنامہ ”نقیب ختم نبوت“ ملتان

دین و دانش

کردیتا کہ میں نے تیرے نبیؐ کو فرماتے ہوئے سنا تھا کہ سالم اللہ سے بہت محبت کرنے والا ہے۔
 کسی نے کہا: میں آپ کو بتلاؤں؟ عبداللہ بن عمرؓ کو نامزد کر جائیے۔ تو آپ نے ناراضی کا اظہار فرماتے ہوئے
 کہا کہ: میں ایسے شخص کو کیسے اپنا جانشین بناؤں جو اپنی بیوی کو طلاق دینے میں جذبات پر قابو نہ رکھ سکے (کہ انہوں نے
 حالت حیض میں طلاق دے دی تھی) ہمیں تمہارے معاملات کی کوئی خواہش نہیں میں نے اسے کچھ اچھا نہیں پایا کہ اپنے
 گھر میں سے کسی اور کے لئے بھی اس کی خواہش کروں۔ اگر یہ حکومت اچھی چیز تھی تو اس کا مزاج ہم نے چکھ لیا اور اگر یہ کوئی
 بری چیز تھی تو عمرؓ کے خاندان کے لئے اتنا ہی بہت کافی ہے کہ کل کو اللہ کے سامنے ان میں سے صرف ایک ہی آدمی سے
 حساب لیا جائے۔ (تاریخ الطبری جلد ۴ ص ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷

ماہنامہ ”نقیب ختم نبوت“ ملتان

دین و دانش

مدت کے غور و فکر پر بھی ان کے انتخاب کی نظر کسی شخص پر جمتی نہ تھی۔ بارہا ان کے منہ سے بے ساختہ آہ نکل گئی کہ افسوس اس بار گراں کا کوئی اٹھانے والا نظر نہیں آتا۔ تمام صحابہؓ میں اس وقت چھ شخص تھے جن پر انتخاب کی نگاہ پڑ سکتی تھی۔ علیؓ، عثمانؓ، زبیرؓ، طلحہؓ، سعد بن ابی وقاصؓ، عبدالرحمن بن عوفؓ۔ لیکن حضرت عمرؓ ان سب میں کچھ نہ کچھ کمی پاتے تھے۔ موصوف نیچے حاشیہ پر لکھتے ہیں کہ:

حضرت عمرؓ نے اور بزرگوں کی نسبت جو خوردہ گیریاں کیں گو ہم نے ان کو ادب سے نہیں لکھا لیکن ان میں جائے کلام نہیں۔ البتہ حضرت علیؓ کے متعلق جو نکتہ چینی حضرت عمرؓ کی زبانی عام تاریخوں میں منقول ہے یعنی یہ کہ ان کے مزاج میں ظرافت ہے یہ ایک خیال ہی خیال معلوم ہوتا ہے حضرت علیؓ ظریف تھے مگر اسی قدر جتنا ایک لطیف المزاج بزرگ ہو سکتا ہے۔ (الفاروق ص ۲۶۵-۲۶۶ تحت حضرت عمرؓ کی شہادت حامد اینڈ کمپنی اردو بازار لاہور)

اس سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ علامہ شبلی نعمانی نے تاریخی کمذوبات کو صحیح سمجھا اور ان کو اس لئے نقل نہیں کیا کہ اس سے اکابر صحابہؓ کی شان میں بے ادبی پائی جاتی تھی۔

اگرچہ تاریخ میں حضرت عمرؓ کی شہادت اور اختلاف سے متعلق رطب و یابس اور موضوع روایات پائی جاتی ہیں لیکن اس معاملے میں شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی کو کم از کم اصح الکتاب بعد کتاب اللہ صحیح بخاری کی روایت پر اعتماد کرنا چاہیے تھا: چنانچہ امام بخاری فرماتے ہیں کہ:

.....لوگوں نے کہا امیر المؤمنین کسی کو خلیفہ بنا جائیے۔ انہوں نے کہا: خلافت کا حق دار ان چند لوگوں سے زیادہ کوئی نہیں جن سے آنحضرتؐ وصال تک راضی رہے۔ انہوں نے حضرت علیؓ، حضرت عثمانؓ، حضرت زبیرؓ، حضرت طلحہؓ، حضرت سعدؓ اور حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ کا نام لیا اور کہا کہ: عبداللہ بن عمرؓ (مشورے میں) تمہارے ساتھ شریک رہیں گے مگر خلافت میں ان کا کوئی حق نہیں۔ یہ عبداللہ کو تسلی دینے کے لئے کہا۔

پھر اگر خلافت سعدؓ کو مل جائے تو فہما (ٹھیک) ورنہ جو کوئی خلیفہ ہو وہ سعدؓ سے مدد لیتا رہے اور میں نے جو (کوفہ کی حکومت سے) انہیں موقوف کر دیا تھا تو اس وجہ سے نہیں کہ وہ قابلیت نہیں رکھتے تھے یا انہوں نے کچھ خیانت کی تھی۔ یہ بھی فرمایا: میرے بعد جو خلیفہ ہو میں اسے یہ وصیت کرتا ہوں کہ وہ مہاجرین اولین کے حقوق پہچانے اور ان کی عزت و حرمت کا خیال رکھے اور یہ وصیت کرتا ہوں کہ انصار سے اچھا سلوک کرے جنہوں نے ان سے پہلے اسلام کو جگہ دی اور دارالایمان (یعنی مدینہ) میں ٹھکانہ بنایا۔ جو ان میں نیک لوگ ہیں ان کی قدر کرے اور جو قصور وار ہوں ان سے درگزر کرے اور دوسرے شہروں کے مسلمانوں سے بھی اچھا سلوک کرے کیونکہ وہ اسلام کی قوت کے بازو ہیں۔ ان ہی کی وجہ

ماہنامہ ”نقیب ختم نبوت“ ملتان

دین و دانش

سے آمدنی ہوتی ہے، کافر انہیں دیکھ کر غصے ہوتے ہیں، ان سے رضا مندی کے ساتھ اتنا ہی روپیہ لیا جائے جو ان کے پاس ان کی ضرورتوں سے بچ رہتا ہو۔ میں اسے یہ بھی وصیت کرتا ہوں کہ اعرابی (دیہاتی) لوگوں سے اچھا سلوک کرے کیونکہ وہ عرب کی بنیاد ہیں اور اسلام کا مادہ ان ہی سے بنا ہے اور زکوٰۃ میں ان سے ان کے عمدہ مال نہ لیئے جائیں (یعنی اوسط درجے کے لیئے جائیں) پھر ان ہی کے محتاجوں کو وہ مال زکوٰۃ دے دیا جائے۔ میں اسے یہ بھی وصیت کرتا ہوں کہ ذمی کافروں کی بھی جو اللہ اور اس کے رسولؐ کے ذمے میں آئے ہیں خبر رکھے۔ اپنا عہد جو ان سے کیا ہے پورا کرے، انہیں ان کے دشمنوں سے بچائے، ان سے اتنا کام لے جتنا وہ کر سکتے ہیں۔

جب (تیسرے روز) ان کا انتقال ہو گیا اور ہم ان کا جنازہ لے کر پیدل نکلے تو عبداللہ بن عمرؓ نے حضرت عائشہؓ کو سلام کیا اور عرض کیا کہ عمر بن خطابؓ آپ سے اجازت مانگتے ہیں انہوں نے کہا: انہیں اندر لاؤ۔ چنانچہ آپ اپنے دونوں ساتھیوں کے ساتھ دفن کیے گئے۔

جب ان کے دفن سے فراغت ہوئی تو یہ چھ آدمی جن کے حضرت عمرؓ نے نام لیے تھے ایک جگہ اکٹھے ہوئے۔ عبدالرحمن بن عوفؓ نے کہا: ایسا کرو تم چھ آدمی تین آدمیوں کو اپنے میں مختار کر دو۔

زبیرؓ نے کہا: میں نے حضرت علیؓ کو اختیار دیا۔ حضرت طلحہؓ نے کہا: میں نے حضرت عثمانؓ کو اپنا اختیار دیا۔ حضرت سعدؓ نے کہا: میں نے حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ کو اختیار دیا (گویا چھ امیدواروں میں سے تین باقی رہ گئے) حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ نے کہا: علیؓ اور عثمانؓ تم دونوں میں سے کون اس امر یعنی خلافت سے دست بردار ہوتا ہے جو شخص دست بردار ہو جائے گا ہم انتخاب امیر کا فیصلہ اسی کے سپرد کر دیں گے اس پر اللہ اور اسلام کا واسطہ ہوگا کہ وہ اپنے طور پر جس کو بہتر سمجھتا ہو اسے خلیفہ مقرر کر دے۔

یہ سنتے ہی حضرت عثمانؓ اور حضرت علیؓ خاموش ہو گئے۔ حضرت عبدالرحمن بن عوفؓ نے کہا: کیا آپ دونوں مجھے مختار بناتے ہیں؟ اللہ کی قسم میں اسے خلیفہ بنانے میں کوئی کوتاہی نہ کروں گا جو افضل ہے۔ دونوں نے کہا اچھا (ہم نے آپ کو مختار بنایا)

چنانچہ پہلے انہوں نے ایک (حضرت علیؓ) کا ہاتھ تھاما اور کہنے لگے آپ کو تو آنحضرت ﷺ سے قرابت ہے اور آپ کا اسلام بھی شروع سے ہے آپ خود جانتے ہیں اللہ تعالیٰ آپ کا نگہبان ہے اگر میں آپ کو خلیفہ بناؤں گا تو آپ عدل و انصاف کریں گے اور اگر میں عثمانؓ کو خلیفہ بناؤں گا تو آپ ان کا حکم سنیں گے، ان کی بات مانیں گے۔

پھر حضرت عثمانؓ سے تنہائی کی۔ ان سے بھی بالکل اسی طرح گفتگو کی۔ الغرض جب دونوں حضرات سے اقرار

ماہنامہ ”نقیب ختم نبوت“ ملتان

دین و دانش

لے چکے تو کہنے لگے: عثمانؓ اپنا ہاتھ اٹھائیے۔ عبدالرحمنؓ نے ان سے بیعت کی، حضرت علیؓ نے بھی ان سے بیعت کی اور سارے مدینے والے داخل ہو گئے سب نے حضرت عثمانؓ سے بیعت کر لی۔

(صحیح بخاری کتاب فضائل اصحاب النبیؐ باب قصة البيعة والاتفاق على عثمان بن عفان رقم الحديث ۳۷۰۰)

صحیح بخاری میں ہی ایک دوسرے مقام پر بروایت مسور بن مخرمۃ انتخاب عثمانؓ کی تفصیل کچھ اس طرح بیان ہوئی ہے کہ:

عبدالرحمن بن عوفؓ نے فرمایا: مجھے خلافت کی کوئی خواہش نہیں لیکن اگر آپ کہیں تو میں آپ میں سے کسی کو خلافت کے لئے منتخب کر سکتا ہوں۔ چنانچہ انہوں نے ایسا ہی کیا۔ عبدالرحمن بن عوفؓ کو اختیار دے دیا وہ جسے چاہیں چن لیں۔ اب سب لوگ عبدالرحمنؓ کی طرف مائل ہو گئے۔ ایک آدمی ان باقی آدمیوں کے ساتھ نہیں رہا، نہ ان کے پیچھے چلتا تھا اور جسے دیکھو وہ ان راتوں میں عبدالرحمنؓ سے مشورہ کر رہا ہے (کہ کسے خلیفہ بنانا چاہیے) مسور بن مخرمۃؓ کہتے ہیں کہ: جب وہ رات آئی جس کی صبح کو ہم نے حضرت عثمانؓ سے بیعت کی تھوڑی رات گئے عبدالرحمن بن عوفؓ میرے پاس تشریف لائے، دروازہ کھٹکھٹایا تو میں جاگ اٹھا۔ مجھ سے فرمانے لگے: تم سو رہے ہو میں اس رات (یا ان تین راتوں میں) کچھ زیادہ نہیں سویا۔ جاؤ زبیر بن عوامؓ اور سعد بن ابی وقاصؓ کو بلا لاؤ۔ پھر مجھے بلایا اور کہا: جاؤ حضرت علیؓ کو بلا لاؤ۔ میں انہیں بھی بلا لایا۔ وہ آدھی رات تک ان سے سرگوشی کرتے رہے جب حضرت علیؓ ان کے پاس سے اٹھے تو انہیں یہی امید تھی کہ عبدالرحمنؓ کے دل میں ذرا حضرت علیؓ کی طرف سے کچھ اندیشہ تھا۔

پھر انہوں نے مجھ سے کہا اب حضرت عثمانؓ کو بلا لاؤ۔ میں انہیں بلا لایا۔ ان سے اس وقت تک سرگوشی ہوتی رہی کہ صبح کی اذان ہو گئی۔ اذان کے وقت دونوں جدا ہوئے۔ جب لوگوں نے صبح کی نماز پڑھی اور یہ چھ حضرات منبر کے پاس جمع ہو گئے تو عبدالرحمنؓ تمام مہاجرینؓ و انصارؓ جو مدینے میں حاضر تھے اور جتنے فوج کے سردار وہاں موجود تھے۔ نیز جو اتفاق سے اس سال حج کے لئے آئے تھے اور حضرت عمرؓ کے ساتھ انہوں نے حج کیا تھا سب کو بلا بھیجا جب سب لوگ جمع ہو گئے تو عبدالرحمنؓ نے اس وقت تشہد پڑھا اور کہنے لگے: اے علیؓ برا نہ ماننا میں نے سب لوگوں سے اس معاملہ میں گفتگو کی وہ سب عثمانؓ کو مقدم رکھتے ہیں ان کے برابر کسی کو نہیں سمجھتے۔

پھر عثمانؓ سے کہا: میں تم سے اللہ کے دین اور اس کے رسولؐ کی سنت اور آپ کے بعد آپ کے خلیفوں (ابوبکرؓ و عمرؓ) کے طریق پر بیعت کرتا ہوں۔ یہ کہہ کر عبدالرحمنؓ نے حضرت عثمانؓ سے بیعت کر لی اور جتنے انصار و مہاجرین اور سردارانِ افواج اور عامۃ المسلمین وہاں موجود تھے انہوں نے بھی بیعت کر لی۔

ماہنامہ ”نقیب ختم نبوت“ ملتان

دین و دانش

(صحیح بخاری کتاب الاحکام باب کیف یبایع الامام الناس رقم الحدیث ۷۲۰۷)

ابن جریر طبری اور البدایہ والنہایہ کی روایت سے معلوم ہوتا ہے کہ حضرت طلحہؓ چونکہ پہلے ہی سے باہر گئے ہوئے تھے اس لئے وہ انتخابی عمل میں شریک نہیں تھے۔ خود حضرت عمرؓ نے بھی یہی فرمایا تھا کہ اگر یہ تین دن کے اندر آجائیں تو شریک مشورہ ہو جائیں ورنہ خیر۔ حضرت طلحہؓ بیعت عثمانؓ کے بعد جب واپس آئے تو حضرت عثمانؓ نے ان سے کہا: آپ کو اختیار ہے۔ چاہیں تو اس بیعت کو باقی رکھیں اور چاہیں روک دیں۔ حضرت طلحہؓ نے پوچھا۔ کیا سب لوگوں نے عثمانؓ کی بیعت کر لی ہے؟

لوگوں نے جواب دیا: ہاں اس پر حضرت طلحہؓ نے فرمایا: سب لوگوں کے فیصلہ سے مجھے بھی اتفاق ہے۔

(بحوالہ تاریخ ملت جلد اول ص ۲۲۰-۲۲۱ مؤلفہ مفتی زین العابدین میرٹھی مطبوعہ دارالاشاعت کراچی) (جاری ہے)

چالیسویں سالانہ قدیمی مجلس ذکر حسین رضی اللہ عنہ

۱۰ محرم الحرام ۱۴۳۵ھ مطابق ۱۵ نومبر ۲۰۱۳ء

کی ڈی وی ڈیز تیار ہو چکی ہیں۔ خواہشمند حضرات درج ذیل نمبر پر رابطہ کر کے حاصل کریں۔ اس کے علاوہ اکابر احرار خصوصاً حضرت امیر شریعت سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ، جانشین امیر شریعت حضرت مولانا سید ابو معاویہ ابو ذر بخاری رحمۃ اللہ علیہ، محسن احرار حضرت مولانا سید عطاء الحسن بخاری رحمۃ اللہ علیہ، قائد احرار حضرت مولانا سید عطاء السہیم بخاری دامت برکاتہم کے بیانات کے آڈیو اور ویڈیو بیانات کی سی ڈیز اور ڈی وی ڈیز بھی حاصل کی جاسکتی ہیں۔

0300-8020384

دارِ بنی ہاشم، مہربان کالونی ملتان

صدائے احرار

26 دسمبر 2013ء
جمعرات بعد نماز مغرب

دارِ بنی ہاشم
مہربان کالونی ملتان

ماہانہ مجلس ذکر و اصلاحی بیان

ابن امیر شریعت
حضرت پیر جی
سید عطاء المہمیں بخاری
امیر مجلس احرار اسلام پاکستان
دامت برکاتہم

061-
4511961

سید محمد کفیل بخاری ناظم مدرسہ معمرہ دارِ بنی ہاشم مہربان کالونی ملتان